

DURMUŞ DEDE ÖRNEĞİNDEN HAREKETLE YATIRLARIN YERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİNDE HALK İNANÇLARININ DURUMU ÜZERİNE TESPİTLER

Özkul ÇOBANOĞLU*

Çalışmamızın konusunu belli bir yere defnedilmiş olan bir velinin türbesinin herhangi bir nedenle değiştirilmesi sonucu ortaya çıkan “türbe ikizleşmesi” veya yaygın söyleyişle “makam” olgusunun ortaya çıkması oluşturmaktadır. Ele aldığımız konunun bir “halk dini” (folk religion) unsuru olması nedeniyle öncelikle Halkbiliminin yaklaşımını ve bu kavramı tanımlayışını irdelememiz konuyu rahat anlaşılır kılması bakımından yararlı olacaktır.

Geçmişte ve günümüzde bilinen bütün toplumların dinleri olduğu ve 150.000 yıldan beri de pek çok toplumun ölülerini gömme inanç ve âdetini uygulayageldikleri (Messenger 1972: 217) bilinmektedir. Sosyal ve kültürel bir fenomen olarak “din olgusu”nu ele alan Dinler Tarihi başta olmak üzere Sosyal Antropoloji ve Sosyoloji’nin konuyu “mabud, mabed ve cemaat” gibi evrensel temel yapılar ve işlevleri üzerine bütüncül ve mukayeseli genellemeler şeklinde ele alışının tersine Halkbilimi’nin konuya yaklaşımı farklıdır.

Halkbilimi kadrolarında yer alan “halk dini” (folk religion) terimi ile halkbilimi literatüründe kastedilen, hangi toplum veya toplulukta olursa olsun toplum tarafından resmen kabul edilmiş dinin, topluma hakim olan organik idari ve siyasi otoritenin yanısıra¹ dinin profesyonel veya yarı profesyonel uygulayıcılarının oluşturduğu hiyerarşik dini konseyin “doğru” (ortodoks) ve “meşru”luğunu onaylayıp toplumsal resmi bir

kurum olarak öğrettiği öğretiyi ve pratiklerin dışında kalan veya söz konusu resmi ve ortodoks unsurların halk kitlelerince çeşitli nedenlerle başkalaşıma uğratılan (varyantlaşma) çeşitlenmeleridir.

Bu ayrımı ifade etmek için “halk dini” (folk religion)karşıtı olarak kullanılan (Yoder 1974) “yüksek din” (high religion), “kitabî din”, “resmî din” (official religion), “dinin ana (doğru) çizgisi” (mainline of religion) (Clements 1982: 139) gibi pek çok terim yeryüzündeki her toplulukta yer alan bu ikili tabakalaşma veya katmanlaşma gerçeğini ifade etmek üzere üretilip kullanılmışlardır. Ancak toplumdaki topluma değişebilen uygulamalar nedeniyle de henüz hiçbirisi “halk dini” terimi kadar yaygın ve hatasız bir kullanıma kavuşmamışlardır.

Örnek olarak “kitabî din” (Ocak 1996: 17) terimini ele alalım. Bu terim İslâm ve Hristiyanlık gibi öğretisi yazıya geçirilmiş dini yapılarda “halk dini”nin dışında kalan resmi olarak öğretilen dini tabakayı ifade ederken aynı terim “şamanizm” başlığı altında toplanılan ve resmi öğretisi dahil tamamen sözlü kültür ortamının ürünü olan dinleri ve onların bünyelerinde de yer alan, toplumsal yapılardaki “en yüksek” ve “resmî” şamanın -veya şamanların- aktardığı öğretiyi ve uyguladığı pratiklerle, aynı yapı içinde “halk dini”nin de varlığını, bilgi ve uygulama bakımından ikinci dereceden şamanların veya sıradan bir insanın aktarıp uyguladıkları arasındaki tema-

tik, yapısal ve işlevsel farklılığı ortaya koyamamaktadır.

Bu nedenle diğer sosyal ve beşeri bilimlerde olduğu gibi halkbilimi literatüründe de “resmi, elit, yüksek, kitabi” gibi sıfatlar karşılığı olarak “ortodoks” ve “halk dini” karşılığı olarak da “heteredoks” terimleri bazı nüanslara dikkat edilmek suretiyle yaygın olarak kullanılmaktadır.²

Bu bağlamda çalışmamızın asıl konusuna dönerek dikkatlerinize önce Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde “sunni halk İslâmı” veya “heteredoks sunni” bir uygulamayı sunmak istiyorum. Konumuz, Kıbrıs’ın 1570 yılında fethinden beri daimi olarak Türk nüfusunu yoğun olarak yerleştiği Meserya bölgesinin en büyük köyü olan Serdarlı’nın (Çatoz) kurucu ve koruyucu evliyası olarak kabul edilen Anadolu erenlerinden Durmuş Dede’dir. Hakkında yazılı bilgi bulunmayan Durmuş Dede sözlü rivayetlere göre Kıbrıs’ın fethi esnasında ilk mezarının bulunduğu yerde şehit düşmüş (Barkut 1998) veya köyün Türkler tarafından iskânında bulunup kuruculuk ettikten sonra şehit edilmiştir. (Yorgancı 1998). Kıbrıs Türk kültürü içinde ortodoks İslâmdan daha yaygın ve etkin bir rol oynayan “halk İslâmı”nın en önemli unsuru olduğunu söyleyebileceğimiz bu tür şehit- evliyalar Kıbrıs Türklerince “şehida” olarak adlandırılmaktadır.

Nitekim 2000’e yaklaşan nüfusuyla bir kasaba görünümünde olan ve bir zamanlar Kıbrıs’ın en meşhur din âlimlerinin birçoğunu yetiştirmekle övünen Serdarlı köyünde yüzyıllardan beri varolan camide Kıbrıs’a has bir uygulama olan “Türk bayrağı” çekme âdeti aksatılmadan yerine getirilmesine rağmen imam kadrosu, köylünün gerek görüp isteme-yişi -ki “Atatürkçü bir imam bulunamayışı”- nedeni öne sürülerek yıllardır boş

tutulmakta ve köyde ezan dahi okunmamaktadır. Cuma namazı kılmak isteyenler çevre köylere veya Lekoşe’ye gitmekte, cenaze ve Kıbrıs Türkleri için çok önemli bir yere sahip olan bayram namazları çevreden temin edilen geçici imamlarla kılınmaktadır. (Yüce 1997).

Ancak bu durum köyün dini hayatının sadece bir yüzünü, sunni İslâmın kitabi veya resmi İslâm’ın köydeki yaşantısını aksettirmektedir. Çünkü, Serdarlı Köyünde, mevlit ve adaklı-yemekli kadın toplantılarının yanı sıra Durmuş Dede kültü etrafında oluşmuş yoğun bir dini hayatın “halk İslâmı”nın veya “heteredoks İslâm”ın yaşandığı gözlenmektedir.

Bu bağlamda, Durmuş Dede Serdarlı ve çevre köylülerin adaklarını adadıkları bir yatırıdır. Durmuş Dede’nin, köyü “kurucu”, “koruyucu” ve dilekleri “yerine getirici” bir Allah dostu olduğuna inanılmaktadır.

Köy halkının inancına göre gerek geçmiş zamanlarda “Marotona Rumları”nın saldırıları esnasında ve gerekse 1974 Kıbrıs Barış Harekatı esnasında Rumların ifadelerine istinaden anlatılmak suretiyle inandırıcılığı güçlendirilen ifadelerle “yanında yeşil sarıklı askerleriyle” beraber “kır atının” üstünde onlara saldırmak suretiyle Serdarlı’yı korumuştur. Hatta hareket esnasında köyü işgale kalkışan “çok güçlü bir Rum birliği”nin Durmuş Dede türbesinin yakınına kadar gelip daha ileriye geçemesi de bunun bir göstegesini olduğuna inanılarak külte onu akla uygun hale getirecek somut delillendirmeler sağlanmaktadır. (Çimen 1998).

Köylülerin inancına göre Durmuş Dede’ye adanan dilekler gerçekleşir. Durmuş Dede’ye adanan adakların başında “mum yakılması” ve mahalli olarak “yeşil bağlamak” tabir edilen yatırım

kabrinin üstünü örtecek uzunluk ve genişlikte yeşil bir kumaşın alınıp kabre serilmesi. Mahallinde yaptığımız gözlemler neticesi Durmuş Dede'nin Serdarlı köyünde halk dini hayatının merkezi konumda olduğu görülmektedir.

Buraya kadar anlattıklarımız esasen Anadolu veya Rumeli'de herhangi bir köy yatırının halk dini hayatı içindeki yapı ve işlevlerinden pek farklı olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak Durmuş Dede kültürünün asıl ele almak istediğimiz farklı yönü, Durmuş Dede'nin aynı köyde bir birinden farklı iki tane türbeye sahip olmasıdır.

Halkbilimi ve Dinler tarihi bakımından son derece dikkat çekici olduğuna inandığımız bu olgunun ortaya çıkışı kısaca şöyledir. İlk veya birinci Durmuş Dede türbesi Serdarlı köyünün güneyindeki bir yamaç üzerinde kurulmuştur. 1960'lı yıllarda "toprak kayması" nedeniyle çatlayan yıkılmaya yüz tutan türbe defalarca onarılmasına rağmen tahribat önlenemeyince ve köylü bir kadının rüyasına girerek ayaklarını "aç ve açıkta yatıyorum" diye serzenişinden sonra "Marga'dan Martinniki adlı bir Rum ustaya orayı açtırmak isterler, inanışa göre de dini nedeniyle cezalandırılan, Rum ustanın kolu felç olur ve işi bırakıp gider". (Yorgancı 1998).

Bunun üzerine Serdarlı köylüleri, kendileri çalışmak suretiyle, türbenin yerini değiştirmeye karar verirler. Mezar kazılır ve çıkan kemikler 200 metre kadar yukarıda tepe üstünde hazırlanan yeni mezara defnedilir ve üzerine de yeni bir türbe yapılır. Durmuş Dede'nin mezarının açılıp yeni hazırlanan yerine defnedilmesi işleminde yer alan 5-6 kişinin tamamının trafik kazaları ve benzeri vakitsiz ölümlerle ölmesini de mezarın yerinin değiştirilmesine karşı çıkan köylülerce ilâhi bir cezalandırma olarak yo-

rumlandığı görülmektedir. (Yüce 1997).

Bugün Durmuş Dede'nin biri yeni diğeri eskisi olmak üzere iki türbesi vardır. Köyün büyük bir kısmı yeni türbeye adak adamakta ve onun ruhunun orada olduğuna inanmaktadır. Ancak köylünün bir kısmı ise Durmuş Dede'nin kanının aktığı eski mezarı ve türbeyi adak yeri olarak benimsemeğe devam etmektedir. Dahası inanca ve bazı köylülerin ifadesine göre, bazı geceler Durmuş Dede'nin ruhunu ve tercihini yansıttığına inandıkları ilahi bir ışığın eski mezarda yanmağa devam ettiğini gördüklerini söylemektedirler.

Böylece aynı şahsiyet adına yapılmış ve iki türbeye ve kendilerince geçerli nedenlere dayanarak her ikisini de "asıl türbe" kabul eden ve ona göre de adak adayarak ibadet eden iki küçük halk grubu veya "cemaat" olgusuyla karşılaşmaktayız. Örnek olayda dikkat çeken en önemli hususlardan birisi, defnedilen kişinin kanının aktığı yerin ruhunun bulunduğu yer olarak düşünülmesidir. Öte yandan en az bu husus kadar defnedilenin kemiklerinin de ruhunun bulunacağı yeri belirlemede bir ölçüt olarak kabul edilmekte oluşudur.

Bu bağlamda göçtükleri yerdeki cami ve minarelerini dahi sökerek beraberlerinde yeni göç ettikleri yere götürme vakaları görülen (Yorgancıoğlu 1980: 126) küçük halk gruplarının özellikle bağlı buldukları tarikat pirleri veya yatırların kabirlerini veya ruhani varlığını havi olduğuna inandıkları bazı kısımları taşımış olabilecekleri ihtimalini hatıra getirmektedir.

"Türbe ikizleşmesi" olarak adlandırdığımız bu olgunun Durmuş Dede ve Serdarlı köyü örneğinde ortaya çıkışından hareketle bugün Anadolu ve Rumeli'nde Kızıl Deli, Yunus Emre, Sarı Salkık, Veysel Karani, Ahi Evran ve Abdül-

kadir Geylâni gibi erenler adına yapılmış birden fazla mezar veya türbenin ortaya çıkışına dair ip uçları bulunabilir. Özellikle Selânik'e defnedilmiş bulunan Şeyh Bedrettin'in 1912 yılında Yunan işgali üzerine mezarının İstanbul'a defnedilmesi, I. Kosova savaşı sonunda şehit edilen Murad-ı Hüdevendigâr'ın cesedinin tahdini esnasında iç organlarının gömüldüğü mezar üzerine inşa edilen ve günümüzde de Balkanlarda en önemli ziyaret yerlerinden birisi olarak kabul edilen türbesinin yanısıra Bursa'da ikinci bir türbeye sahip olması gibi örnekler düşünüldüğünde söz konusu evliya "makam"larının da ortaya çıkışında benzeri taşıma veya taşınmaların önemli bir rol oynamış olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Sonuç olarak "evliya" veya "eren makam"larının ortaya çıkmasında ve özellikle Yunus Emre örneğinde de görülen birden fazla türbenin oluşmasında Durmuş Dede örneğine benzer ruhani ve cismani kalıntıların oynadığı rol de, düşünülerek efsane ve menkıbeler yumağının halkbilimsel çözümlemelerinin yapılmasının gereği ve önemi daha da belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde ülkemiz halkbilimcilerinin yeterince eğilmediği bir folklor kadrosu olan "halk dini" çalışmalarının, tarihçilerin ve dinler tarihçilerinin terminoloji ve yöntem bakımından tutarsız ve yetersiz kalan ele alışlarının ötesine geçilerek, halk kültürü bütünlüğü bağlamında çalışılması temennisiyle sözümüzü bitiriyoruz.

Kaynakça

- Barkut, Ünal.1998.Doğum yeri ve yılı Serdarlı 1945, işi emekli subay olan kaynak kişi ile Müge Ahmetoğlu tarafından 23.6.1998 tarihinde Serdarlı'da yapılan görüşme notları.
- Billuroğlu, Ahmet.1998. "Efsaneler." Serdarlı Kültür, Sanat ve Gençlik Yayını, s. 10-11.
- Clements, M. William.1982. "The Folk Church: Institution, Event, Performance." içinde **Handbook of American**

- Folklore** (ed.) R.M. Dorson, Bloomington: Indiana University Press. s. 136-144.
- Çimen, Ali Osman.1998. Doğum yeri ve yılı Serdarlı 1910, işi çiftçi olan kaynak kişiyle Müge Ahmetoğlu tarafından 24.6.1998 tarihinde Serdarlı'da yapılan görüşme notları.
- Çoban, Tomris.1998. Doğum yeri ve yılı Nergisli 1943, işi ev hanımı olan kaynak kişiyle Müge Ahmetoğlu tarafından 24.6.1998 tarihinde Serdarlı'da yapılan görüşme notları.
- Karagözlü, Meliha.1998. Doğum yeri ve yılı Nergisli 1937, işi ev hanımı olan kaynak kişiyle Müge Ahmetoğlu tarafından 3.6.1998 tarihinde Serdarlı'da yapılan görüşme notları.
- Messenger, John.1972. "Folk Religion." içinde **Folklore and Folklife** (ed.) Richard M. Dorson, Chicago: The University of Chicago Press. s. 217-232.
- Ocak, Ahmet Yaşar.1996. **Türk Sufiliğine Bakışlar**. İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Yoder, Don.1974. "Toward a Definition of Folk Religion." **Western Folklore**, S.33, s.14-23.
- Yorgancı, Ahmet.1998. Doğum yeri ve yılı Lekoşa 1932, işi emekli mücahit olan kaynak kişiyle Müge Ahmetoğlu tarafından 23.6.1998 tarihinde Serdarlı'da yapılan görüşme notları.
- Yorgancıoğlu, Oğuz.1980. **Kıbrıs Türk Folkloru**. Mağusa: Canbolat Basımevi.
- Yüce, Osman.1997. Doğum yeri ve yılı Serdarlı 1940, işi emekli öğretmen ve mücahit subayı olan kaynak kişiyle Metin Akar, Fikret Turan ve Özkul Çobanoğlu'ndan oluşan DAÜ Kıbrıs Türk Halk Kültürünü Araştırma Kulübü derleme grubunun 26.12.1997 tarihinde Serdarlı Köyünde yaptığı gözlem ve görüşme notları.

NOTLAR

- * Yar.Doç.Dr. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TDE Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
- Siyasi ve idari otoritenin onayı toplumsal yapının organik bir parçası olduğu durumlarda geçerlidir. Sömürge veya benzeri dikte edilmiş siyasi ve idari otoritenin toplumun dini yapısı üzerindeki tek yönlü meşruiyet tasarruflarının tartışmasız olarak kalıcı olduğu görülmemiştir.
- Burada hemen işaret etmemiz gereken bir nokta halkbilimi çalışmalarında bu iki terimin hiç bir zaman Tarih ve Dinler Tarihi araştırmalarında olduğu gibi "normatif" (kaymetlendirici) bir anlamı karşılamadığıdır. Bu bağlamda örnek olması bakımından tarihçilerin "İslâm heteredoksis, heteredoks İslâm, heteredoks müslümanlık gibi terimler de böyle bir farklılaşmanın yarattığı, Sünni algılayışın dışındaki bir İslâm yorumunun, bir müslümanlık biçimini yansıtmaktadır."(Ocak 1996: 15) şeklindeki tanımlamaları halkbiliminin bakış açısıyla hem normatif hem de her "heteredoks kabul edilen unsurun dahi bir "elit" ve bir de "halk" arasındaki tabakalaşmaya sahip olması ve dahası bu tanımlamaya göre "ortodoks" kabul edilen "Sünni anlayışa" ait unsurların da "Yüksek İslâm" ve "Halk İslâm" kavramları doğrultusunda ele alınabilmeye müsait bir tabakalaşmaya sahip olması nedeniyle de bu tür bir tanımlama ve ayırım kolaylığının halkbilimi açısından kabul edilmesi mümkün değildir.